

BOEKBESPREKING

SIEP STUURMAN :
HET REËEL BESTAANDE EN HET NOODZAKELIJKE SOCIALISME.
(Kritiese Bibliotheek Van Genneep - 1979 - 300 BF.)

Siep Stuurman's meest recente boek heeft de grote verdienste voor het Nederlandse taalgebied in te gaan op de discussie, die sinds enkele jaren wordt gevoerd rond het "reëel bestaande socialisme", zowel in Rusland als in de Oost-Europese landen. Reeds in augustus 1978 had hij in de "Groene Amsterdammer" een artikel gepubliceerd "Het irreële socialisme" (in de lange artikelenreeks "Hoe rood is het Oosten"), waarin hij tot hetzelfde besluit komt als in zijn boek, namelijk dat de "socialistische" landen klassenmaatschappijen zijn en dat de progressieven in het Westen zich solidair zouden moeten opstellen met de oppositie in deze landen en niet met de daar heersende klasse.

Wat vinden we nu het belangrijkste in dit boek? Siep Stuurman, die vooral bekend is door "Kapitalisme en burgerlijke staat", bespreekt de linkse kritiek op de Sovjet-maatschappij vanaf haar ontstaan (door o.a. Rosa Luxemburg, Kautsky e.a.), tot omstreeks 1940 (door Rakovski, Trotsky, Ciliga e.a.). Daar beëindigt hij dit overzicht, niet omdat de kritiek toen is opgehouden, maar omdat Stuurman daarmee kon aantonen dat toen reeds drie belangrijke theorieën over de Sovjet-maatschappij, die later de discussie zullen blijven domineren, waren geformuleerd. Het zijn : 1) de U.S.S.R. is een gedeformeerde arbeidersstaat.
 2) de U.S.S.R. steunt op staatskapitalisme.
 3) de U.S.S.R. is een klassenmaatschappij van een nieuw type.

We zullen nu wat dieper op deze theorieën ingaan, en de kritiek van Siep Stuurman daarop weergeven.

1. DE DEFORMATIETHEORIE.

De aanhangers gaan ervan uit dat het regime dat voortkomt uit de Oktoberrevolutie in essentie socialistisch was (ze geven hiervoor gewoonlijk geen argumentatie). Daaruit konkluderen ze, de situatie beijkend zoals ze nu is, dat "het" ergens is "misgegaan", dat het socialisme gedeformeerd is. Zoals Siep Stuurman zegt : "Kortom, de ontwikkeling van de Sovjet-Unie wordt niet geanalyseerd als resultaat van zijn eigen economische structuren, klassenkrachten, politieke structuren en ideologische vormen, maar in termen van afwijkingen van een ideële essentie" (pag. 75). Zulke analyse noemt hij historisch idealisme (Mandel en ook de eurokommunisten beweren dat, omdat het de bewuste bedoeling van Lenin en zijn opvolgers geweest is, een socialisme te realiseren, en hun gedeeltelijk mislukt resultaat daarom een gedeformeerd socialisme is. Het "bewustzijn" zou dus het "zijn" domineren ; vandaar de beschuldiging van idealisme).

De historische omstandigheden (economische achterstand, laag cultureel peil, industrieel proletariaat in de minderheid t.o.v. de boeren, geen democratische tradities, eerste wereldoorlog, imperialistische interventie, inter-

nationale isolering) kunnen wel het ontstaan van de situatie van de U.S.S.R. verklaren, en de daarbij ontstane "vergissingen", maar niet hoe het komt dat deze situatie na 60 jaar nog steeds bestaat.

De redenering dat het externe factoren zijn, die hier verantwoordelijk zijn is niet afdoende. De vraag van Trotsky (in "The revolution betrayed - 1936) hoe het komt dat men van 1917 tot 1922 (dus in zeer moeilijke externe omstandigheden) wel open in de partij kon discussiëren en dat de repressie daarna veel groter geworden is, kan men niet van de tafel schuiven door te beweren dat dit door "externe omstandigheden" komt. Men moet natuurlijk wel rekening houden met het ontstaansproces van een maatschappijformatie, maar dit is niet voldoende. Men moet zich eveneens afvragen volgens welke mechanismen een bepaalde structuur zichzelf reproduceert, en een verklaring trachten te vinden voor de blijvende kenmerken van de economische en politieke structuren.

Om een deformatietheorie te kunnen verdedigen moet men ervan uitgaan dat er in de U.S.S.R. ooit eens een socialistisch bestel heeft bestaan. Dit weerlegt Stuurman met de volgende argumenten (voornamelijk ontleend aan Barro) :

- de afwezigheid van de produktiemiddelen betekent nog geen socialistisch eigendom.
- opheffing van de kapitalistische privaateigendom kon voor Rusland slechts een geringe positieve betekenis hebben want er bestond praktisch geen kapitalistisch privaateigendom (pag. 98).
- het centrale probleem van de Oktoberrevolutie is de ontwikkeling en disciplineren op korte tijd van de menselijke arbeidskracht (het kapitalisme in het Westen had er reeds eeuwen over gedaan om deze arbeidsdiscipline voort te brengen) ; daardoor was dan ook een echte socialistische revolutie in 1917 onmogelijk, omdat de staat door de noodzaak op relatief korte tijd een arbeidsdiscipline tot stand te brengen, niet anders kon dan diktatoriaal worden. De voorwaarde door Marx gesteld om een socialistische revolutie te ontke-

tenen, namelijk een hoogontwikkelde industrie, was afwezig.

Siep Stuurman schrijft verder op pag. 100 "... de politieke structuur ontwikkelde reeds in de tijd van de burgeroorlog een aantal karaktertrekken die sedertdien zijn blijven bestaan. De belangrijkste zijn waarschijnlijk

- Het in feite buiten de wet stellen van de niet-bolsjewistische politieke partijen.
- De onderschikking van de arbeidsraden in de bedrijven aan de economische staatsorganen.
- De inschakeling van de vakbonden om de arbeidersklasse te disciplineren waardoor ze hun autonomie al voor een groot deel verliezen.
- De beginnende verzelfstandiging van het apparaat van de geheime politie, waardoor een vrije politieke discussie bemoeilijkt wordt.
- De instelling van het fractieverbod in de bolsjewistische partij op het tiende partijcongres".

Siep Stuurman gaat ook nog in op de discussies en analyses van Mandel, Medvedev, Bettelheim, Althusser, Elleinstein e.a., die tot min of meer verschillende schema's van de deformatietheorie komen.

Is de Sovjet-Unie dan een overgangsmachtschappij? De stelling van overgangsmachtschappij wordt op twee manieren verdedigd :

- in de U.S.S.R. zou er een objektieve tendens bestaan waardoor ze zich verder zal ontwikkelen in de richting van het socialisme.
- het systeem zou een overgangsvorm zijn tussen kapitalisme en socialisme.

Dit wordt o.a. door Mandel verdedigd met het argument dat de staatseigendom en de economische planning objectief in het belang zijn van de arbeidersklasse en dus van het socialisme. Hij zegt wel dat er economische,

politieke en kulturele veranderingen zouden moeten worden doorgevoerd. Stuurman's opmerking daarop is dat er niet wordt aangetoond dat er in de U.S.S.R. werkelijk tendenzen in socialistische richting bestaan ; dat de klassentegenstellingen, die de drijfveer van een dergelijke evolutie zouden moeten zijn, niet worden geanalyseerd en dat het systeem een sterk vermogen heeft zich te reproduceren.

"Als dit bewijzen zijn voor het overgangskarakter van de Sovjet-maatschappij dan moet men onwillekeurig denken aan de "argumenten" waarmee de theoretici van de welvaartsstaat plachten te "bewijzen" dat het kapitalisme niet meer bestond omdat er zoveel veranderd was sedert de harde tijden van de industriële revolutie. In feite verschillen de fasen die de kapitalistische produktiewijze sinds zijn ontstaan doorlopen heeft, nog wel meer van elkaar dan de verschillende fasen van de Sovjet-geschiedenis" (pag. 85).

2. THEORIE VAN HET STAATSKAPITALISME.

In verband met deze theorie stelt Stuurman dat men in de U.S.S.R. niet van staatskapitalisme kan spreken, omdat hij vindt dat er geen kapitalisme is.

Waarom is de U.S.S.R. niet kapitalistisch?

Sommige aspecten eigen aan het kapitalisme bestaan wel in de Sovjet-maatschappij, bv. verregaande arbeidsdeling, meerwaardeproductie, controle over de produktiemiddelen door een relatief kleine groep...

Maar er zijn ook essentiële verschillen, waarvan de voornaamste :

- de markt funktioneert slechts als sekundair mechanisme.
- produktiemiddelen zijn staatseigendom.
- winstmotief speelt (vooral gedurende de NEP-periode, die een mengvorm van staatsplanning en markteconomie was), maar in een bijzondere vorm. De ondernemingen moeten hun produkten verkopen tegen een vastgestelde

prijs door de staat bepaald, en lonen, grondstoffen en energie in geld betalen. Een positief saldo wordt nagestreefd. Maar wat essentieel is : het is niet door dit mechanisme dat de bedrijven bepalen wat, hoeveel en hoe (met welke grondstoffen) moet worden geproduceerd. Vooral de grote investeringsbeslissingen liggen vast in het plan ; de directeuren van ondernemingen worden benoemd en ontslagen door het centrale apparaat.

- loonarbeid bestaat, met alle nadelen vandiën (arbeiders werken voor geld en de staat maakt, zoals in het Westen het management, gebruik van motivatiemethoden : stukloon, premies...), maar :
 - de arbeidsmarkt komt niet voor (de arbeidskracht is geen waar die op de markt wordt verhandeld).
 - ieder arbeidsconflict heeft een politiek karakter.
 - de staat is verplicht iedereen te werk te stellen ; werkloosheid wordt dus uitgesloten.

Uit alles wat vooraf gaat blijkt wel dat de U.S.S.R. geen kapitalistische ekonomie heeft. Wel tracht Stuurman aan te tonen dat de U.S.S.R. een klassenmaatschappij is. Daartoe haalt hij de volgende argumenten aan : "...

- de direkte producenten zijn uitgesloten van de beschikingsmacht over de produktiemiddelen : zij zijn gedwongen hun arbeidskracht te verkopen aan de staat.
- de direkte producenten beschikken tegenover de staat noch over ekonomische - er is geen stakingsrecht -, noch over autonome politieke rechten ; zoals het kapitaal zich stelt tegenover de arbeiders in de kapitalistische landen, zo plaatst de staat zich als een vreemde macht tegenover hen.
- het staatsapparaat controleert de ekonomische planning, het eigent zich het gehele meerprodukt toe. Een deel van dat meerprodukt wordt vervolgens gebruikt voor de konsumptie door de bureaucratie, een ander deel, waarschijnlijk het grootste, voor herinvestering in het planningsproces.

- het staatsapparaat is in handen van de bureaucratie, die het feitelijk monopolie van de politieke macht en de legitieme meningsuiting over politieke vraagstukken bezit." (pag. 89)

Siep Stuurman is het hier in zoverre mee eens dat hij deze argumenten als voldoende beschouwt om aan te nemen dat de bureaucratie een heersende klasse is. Volgens Stuurman immers, zijn klassen niet het uitsluitend "voorrecht" van het kapitalisme (privé-eigendom in de kapitalistische betekenis van het woord is geen noodzakelijke voorwaarde voor het bestaan van klassen). In pre-kapitalistische klassenmaatschappijen wordt het meerprodukt onttrokken door middel van politieke, juridische en ideologische bovenbouwstructuren : dus door niet-ekonomische dwang. Dezelfde redenering zou men kunnen volgen voor de Sovjet-produktiewijze.

In de U.S.S.R. is er fusie van het ekonomische en het politieke in de produktieverhoudingen (de toegang tot de materiële voorwaarden voor de produktie wordt vanuit de politieke structuren beheerst). Daarom verwerpt schrijver de stelling als zou er een socialistische onderbouw zijn en een "stalinistische" bovenbouw, zoals sommigen beweren. Als bijkomend argument om van een heersende klasse te spreken, zegt Stuurman nog het volgende : "De top van de bureaucratische klasse is in hoge mate een zichzelf coöpterende oligarchie met een redelijke continuïteit door de generaties heen." (pag. 92) Het argument dat de posities niet erfelijk zijn, doet volgens hem niet veel af aan het klassekarakter.

3. IS DE U.R.S.S. EEN KLASSENMAATSCHAPPIJ VAN EEN "NIEUW TYPE"?

Siep Stuurman, samen met Bahro, meent van wel. Dit volgt voor hem uit het feit dat de Sovjet-maatschappij geen socialisme, geen kapitalisme en geen overgangsvorm is. Hij heeft wel, zoals we reeds zagen, aangetoond dat de U.S.S.R. volgens hem een klassenmaatschappij is. Waar blijft echter, zoals de socialistische theoretici zeggen, dat door de vermaatschappelijking van het produktieproces noodzaak aan ekonomische planning en kollektieve eigendom bestaat ;

dat de meerwaardevorming van de afzonderlijke kapitalen niet meer de drijvende kracht is, maar dat het plan de richting geeft aan de economie. Nu, zegt Stuurman, het gehele planningsapparaat werkt in de U.S.S.R. niet als één geheel maar als een samenhang met interne spanningen (ieder bedrijf, ieder ministerie tracht voor zichzelf een zo hoog mogelijke investeringsquote te verkrijgen, zonder rekening te houden met de economische omstandigheden of belangen van het land - pag. 107 ; het omvangrijke bureaucratisch apparaat brengt zelf een aantal onevenwichtigheden en belangentegenstellingen voort - pag. 108). Het voornaamste bezwaar is volgens schrijver dat de bureaukratie geen zelfkorrigerend mechanisme heeft om onevenwichtigheden tegen te gaan. Een grotere rol aan het marktmechanisme geven of de planning meer door de basis laten bepalen, zou gedeeltelijke oplossingen kunnen geven, maar deze, zegt Stuurman, druisen in tegen de politieke belangen van het bureaucratisch systeem. Daarom spreekt hij, in navolging van Bahro, van "polit-bureaucratische produktieverhoudingen". Dit betekent dat de produktieverhoudingen tegelijk een economisch en politiek karakter hebben. "Een hervorming, die de economische competenties anders verdeelt, verdeelt ook de politieke macht anders" (pag. 109).

In het boek ziet men wel dat er een verschil bestaat tussen de perioden vóór, tijdens en na Stalin. Men kan stellen dat er tot in de jaren '30 eerlijk en oprecht is gestreefd naar een socialistische maatschappij. Maar in het proces dat heeft geleid tot de diktatuur van de kommunistische partij lagen reeds de kiemen, die het ontstaan van een heersende klasse mogelijk maakten.

Door de massale stalinistische terreur wordt de massa van de bevolking grondig gedepolitiseerd. Deze depolitisering is eigenlijk niet gewijzigd tot op dit ogenblik en blijft dan ook één van de grote hinderpalen om tot een "optimaal" socialisme te kunnen komen.

In het laatste hoofdstuk beschouwt schrijver de verschillende houdingen tegenover de U.S.S.R. als dé hinderpaal, die de kommunisten en socialisten in het Westen belet tot een grondige samenwerking te komen. Deze samenwerking is echter noodzakelijker dan ooit en de schrijver stelt dan

ook dat, eenmaal gekomen tot de overtuiging dat er in de U.S.S.R. een heersende klasse bestaat, men niet solidair kan zijn met deze heersers en met degenen die onderdrukt worden. Een konsekwent links iemand moet dus de zijde van de onderdrukten kiezen en niet die van de bureaucratie. De dissidenten zouden meer solidariteit bij de Westerse progressieven moeten kunnen vinden, opdat ze zich niet zouden verplicht zien steun te zoeken bij de reaktionaire krachten in Europa en de U.S.A. Praktisch betekent dit voor de eurokommunisten (volgens Stuurman) een definitieve breuk met de U.S.S.R., want "de binding tussen Moskou en de eurokommunisten is alleen nog maar een belemmering van hun theoretische en praktische bewegingsvrijheid, zonder dat hiervan veel invloed uitgaat op de strategie van de heersende klasse in de U.S.S.R." (pag. 163).

Wat de mensenrechten betreft, stelt schrijver dat we ons als linksen met deze akties moeten solidariseren, maar dan op een konsekwente manier ; t.t.z. niet als een tactische zet in de ideologische strijd tegen de U.S.S.R., China, Cuba enz., zoals dat vooral tot uiting komt in de politiek van Carter. Het moet dus een principe zijn, want in werkelijkheid zijn het de heersende klassen, zowel van Oost als West, die uiteindelijk iets te vrezen hebben van een konsekwente strijd voor de mensenrechten.

Wat wij bij de lektuur als een tekort aanvoelen is het ontbreken van aanduidingen over reële verwezenlijkingen in de U.S.S.R. (industrialisatie, gezondheidszorg, onderwijs...).

Wat de vergelijking China-Rusland betreft zegt Stuurman in het woord vooraf dat hij zich niet deskundig genoeg acht om er op in te gaan ; op pag. 141 echter waagt hij toch een vergelijking, zonder enige argumentatie : "... De ontwikkeling van de Chinese Volksrepubliek laat dit zien : onder veel gunstigere internationale omstandigheden ontstond daar in grote trekken dezelfde maatschappelijke en politieke structuur als in de Sovjet-Unie". Zulke bewering lijkt ons twijfelachtig als men bedenkt dat in China de landbouw op de eerste plaats kwam vóór de groot-industrie ; dat de revolutionaire kracht door Mao in de boeren gezien werd, in tegenstelling tot Rusland, waar het fabrieksproletariaat als de drager van de revolutie

werd beschouwd ; in China lijkt ons eveneens de centralisatie en bureaucratie minder ver doorgedreven. (Natuurlijk is sedert de dood van Mao de situatie fundamenteel veranderd, en neemt China meer en meer het model van de U.S.S.R. over.)

Siep Stuurman vermeldt eveneens niet dat door de nog steeds zwakke landbouwsektor Rusland sterk afhankelijk was en blijft van het Westen (met alle konsekventies voor de te volgen politiek).

Als laatste bezwaren vermelden we dat schrijver ons niet met duidelijkheid zegt welke bepaling van "klasse" hij hanteert als hij de U.S.S.R. een klassenmaatschappij noemt ; ook is zijn beschrijving van de te volgen strategie in Oost en West (solidariteit met dissidenten, mensenrechten en breuk van eurokommunisten met de bureaucratie van de U.S.S.R.) vrij kort, en komt ze enigszins zwak over als men denkt aan de enorme tegenkrachten, in Oost en West, die ze moet trotseren.

Deze enkele opmerkingen doen evenwel niets af van de degelijkheid en grondigheid van dit boek. Siep Stuurman voert geen struisvogelpolitiek, maar ziet, zelf overtuigd marxist en socialist blijvend, met openheid de problemen onder ogen en tracht er progressieve oplossingen voor te vinden. Een dergelijke houding kenmerkt een reëel linkse kracht. Zelfs voor diegenen, die het met Stuurman's analyses niet eens zijn is dit boek ruim de moeite om een grondige discussie op weg te helpen.

Jenny Walry